

kých poznatků moderní motivační psychologie do formálního modelu využitelného v motivačně – adaptivních systémech počítačem podporované výuky.

Práce je členěna do čtyř kapitol. V první z nich – Formulace problému a její odůvodnění – autor rozebírá z hlediska motivace nedostatky dosud užívaného designu CAI (computer assisted instruction) – počítačem podporované výuky. Formuluje hlavní nedostatky a analyzuje jejich příčiny: vymezuje funkční komponenty adaptivního systému a zároveň ukazuje kroky k tvorbě adaptivního modelu. Druhá kapitola, nazvaná Teoretická část, se zabývá teoretickými základy motivačně adaptivního modelu. Vychází z Atkinsonovy a Birchovy teorie dynamiky jednání (dynamics of action) (1970) a z kognitivně-motivační teorie Kuhla (1986). Popisuje integraci kognitivních a dynamických parametrů modelu a jejich matematickou formulizaci. Třetí kapitola – Metodická část – uvádí podmínky operacionalizace problému, dále výběr studií, jejichž replikace byla za použití modelu simulována, a popisuje, jak byla simulace počítačem provedena. V závěrečné čtvrté kapitole – Výsledky – jsou uvedeny specifické výsledky jednotlivých simulací a jejich shrnutí.

Jak je v práci uvedeno, asi 60 % ze všech sledovaných specifických tendencí k činnosti je vysvětlitelných zavedeným teoretickým modelem. Recenzovaná práce se zabývá zavedením dynamického modelu motivačně adaptivního systému a jeho začleněním do modelu počítačem podporované výuky. Model takového motivačně adaptivního systému by měl po každé reakci žáka průběžně vyhodnocovat aktuální velikost jeho tendencí k jednotlivým druhům učení a činnostem předkládaným počítačem. To je v práci ověřeno pro různé situace učení.

Celkově lze uvést, že práce je přínosem pro psychologické vymezení adaptivity výukového počítačového systému a je pravděpodobné, že navrhovaný dynamický model bude posléze v nějaké podobě integrován nejen do už opouštěných systémů CAI, ale především do ICAI (intelligent computer-aided instruction), jejichž inteligence je spatřována právě ve vysoké adaptivitě na potřeby, cíle a aktuální postupy žáka.

I. Stuchlíková

Krohne H. W. (Ed.)

ATTENTION AND AVOIDANCE

Göttingen, Hografe & Huber Publishers, 1993, 363 s.

Ve výzkumech stresu a copingu se objevují dva pojmy, které jsou ústřední pro pochopení kognitivní odpovědi, zejm. copingu, na averzivní situaci:

a) pozornost (attention) jako orientace na ty aspekty situace, které představují určitou hrozbu (ohrožení);

b) vyhýbání se (avoidance), tedy odvrácení pozornosti od těchto aspektů (resp. nevěnování pozornosti). Recenzovaný sborník je prezentován

jako demonstrace toho, nakolik uvedené pojmy odpovídají současnému výzkumu stresu a copingu. Hlavním cílem publikace je vytvoření integrovaného přístupu ke studiu obou výše zmíněných forem copingu. Zvláštní pozornost je věnována zejména těmto tématům: teoretický přístup k oběma formám copingu (přehlížení hrozby, resp. zaměření pozornosti na ni – avoidant, resp. vigilant coping), strategie výzkumu a měření procesů pozornosti v seberegulaci chování, nejistota a emocionální nabuzení (arousal) jako determinanty vigilance a avoidance, flexibilita a individuální konzistence copingu, coping z hlediska rozdílů v pohlaví a věku, copingové strategie a zdravotní stav.

Práce je členěna do 4 částí, ty celkem do 14 kapitol. V první z nich jsou teoreticky uvedeny zmíněné 2 hlavní copingové strategie nepříznivých situací. Druhá část je věnována všeobecným konceptuálním východiskům. Třetí část se zabývá vztahem copingových strategií ke způsobu zpracování informací, a to jak informací vztahujících se k ohrožující situaci, tak i k somatickému stavu. Poslední, čtvrtá část, je věnována souvislostem mezi zdravotním stavem, zdravotními komplikacemi a oběma protichůdnými copingovými styly.

Práce představuje podnětné a značně komplexní pojednání o problematice copingu nepříznivých situací. Je určeno zejména pro využití v klinické a sociální psychologii, v behaviorální medicíně, psychofyziologii, v psychologii osobnosti a pedagogice. Kniha je mimořádně cenným příspěvkem ke kognitivnímu pohledu na copingové strategie.

F. Man a I. Stuchlíková

Hoskovec J.

TAJEMSTVÍ EXPERIMENTÁLNÍ PSYCHOLOGIE

Academia, Praha, 1992, 168 s.

Nová práce Jiřího Hoskovce, věnovaná dějinám experimentální psychologie, je první svého druhu v naší literatuře a ojedinělá i z mezinárodního hlediska. Nepočítáme-li spíše sborníkové a dílčí publikace redigované E. Hearstem (The first century of experimental psychology, Erlbaum, Hillsdale, 1979) a S. Patnoem (A narrative history of experimental social psychology, Springer, New York, 1988), stěží najdeme po klasické práci E. Boringa „A history of experimental psychology“ (první vydání již v r. 1929) v rozsáhlé mezinárodní literatuře o dějinách psychologie práci, která by se zaměřovala rovněž na relativně úplné postižení experimentální vývojové linie. Přitom právě tato linie, která představuje konstitutivní trend pro většinu věd vůbec, má pro dějiny psychologie zvláštní význam. Prosazování experimentu v oblasti považované dlouhou dobu za výhradní doménu introspekce bylo přirozeným a většinou, i když ne vždy, skutečným příznakem zobektivňování, zvědečňování psychologie jako oboru.

Autor, který přednáší řadu let dějiny psycho-

logie na katedře psychologie filozofické fakulty Univerzity Karlovy, charakterizuje přístup, který uplatnil v této práci, jako panoramatický a výběrový, zaměřený na některé dominanty. To je charakteristika výstižná v tom smyslu, že omezený rozsah knihy více nedovoluje. Na druhé straně je to charakteristika skromná. Autorovi se podařilo nastínit plastický obraz dějin experimentální psychologie tím, že jej podává na pozadí celkových dějin psychologie i dalších blízkých oblastí lidského poznání. Činí to jak diachronicky – vzhledem k předcházejícím etapám, tak synchronicky – vzhledem k paralelním neexperimentálním proudům. Napomáhá tomu i zvolená metoda kategoriální analýzy, která spojuje rozbor historický s rozбором logicko-metodologickým. Cenné je i to, že se opírá o výsledky soudobé teorie a historie vědy, například o pojetí paradigmat nebo pojetí vědeckých škol. Výklad těchto problémů je soustředěn v první kapitole, věnované předmětu dějin experimentální psychologie.

Při členění vývoje experimentální psychologie usiluje autor o to, aby vzal v úvahu uvedená východiska. V kapitole „Od antické psychologie k psychologii renesanční“ ukazuje zejména podíl filozofů, přírodovědců, lékařů a techniků na přípravě předpokladů pro experimentální psychologii. Přitom naznačuje souvislosti tradice evropské, arabské i dálnovýchodní.

Další kapitola – „Příprava experimentální psychologie v rámci novověké filozofie“ – přináší stručnou charakteristiku filozofických koncepcí od Descarta po Herberta z hlediska jejich významu pro formování vědecké metodologie. Cenné jsou v této souvislosti mimo jiné i poukazy na počáteční českou psychologickou literaturu, zejména málo známé zjištění o užívání termínu sociální psychologie a rozvíjení tohoto oboru již u G. A. Lindnera.

Velmi zajímavá je kapitola „Zvědečtění psychologických výzkumů zejména účastí přírodních věd a jejich vztah k umění“. Je tu sledován vliv matematiky, fyziky, biologie, fyziologie a astronomie. Oprávněně jsou připomínáni z našich krajanů Jiří Procházka, Jan Evangelista Purkyně a Johann Gregor Mendel. Jsou uváděny málo známé doklady o ohlasu Fechnerova díla v Čechách, stejně jako o pražském působení E. Macha, C. Stumpfa a E. Heringa. Důležitý je dále výklad vlivu experimentální psychologie na umění, dokumentovaný vlivem poznatků H. Helmholtze na P. Cézanna a W. Jamese na P. Picassa.

Následuje kapitola „Založení experimentální psychologie v druhé polovině 19. století a pomoc techniky a statistiky.“ Je tu podána charakteristika díla Wundtova a jeho žáků, nastíněn začátek a rozvoj experimentální techniky, zhodnocen význam statistiky, počínajíc F. Galtonem. Dále je tu vyložena kauzálně vysvětlující psychologie H. Ebbinghause a kriticko-realistická psychologie O. Külpa. V knize je zajímavý údaj, že sám Wundt považoval za otce experimentální psychologie již E. H. Webera, a autorův názor, že do stejné kategorie „otců zakladatelů“ lze zařadit i J. E. Purkyně, G. Th. Fechnera, H. Helm-

holtze a F. Dondersse. Málo známý je i v knize připomenutý vztah O. Külpa k F. Čádovi.

Kapitola „Experimentální psychologie od začátku 20. století až do druhé světové války“ podává vývoj experimentální psychologie v tomto období podle velkých psychologických směrů – funkcionalismu, behaviorismu, gestaltismu a reflexologie vykládané společně s reaktologií. Z řady zajímavých údajů v této kapitole připomínám poměrně málo známé poznatky o V. Bechtěrevovi.

Pro kapitolu „Západní experimentální psychologie po druhé světové válce“ bylo obtížnější najít členění, protože velké psychologické směry předválečné již doznívají a dochází k nové vývojové dynamice. Autor člení kapitolu na celkový přehled, sociálně psychologické aspekty psychologického experimentu, metodologii výzkumu malých skupin a francouzskou experimentální psychologii. V celkovém přehledu je velmi užitečný přehled klasických učebnic experimentální psychologie včetně jejich slovenských a českých překladů. U sociálně psychologických aspektů nejde o sociálně psychologické experimenty, ale o problematiku obecného psychologického experimentu jakožto specifické situace sociální interakce, dokumentované výzkumem Ornovým. Sociální psychologie se týká více partie o metodologii výzkumu malých skupin. Část o francouzské experimentální psychologii svým názvem sice z výkladu vybočuje, ale kulturní specifika a význam francouzského přínosu opravňují zařazení této partie ve shodě s panoramatickým přístupem.

Z podobných důvodů, doplněných ještě faktem velkého vlivu u nás, je oprávněně zařazení kapitoly „Sovětská experimentální psychologie“. Kromě celkového přehledu a obecnější partie o výzkumu činnosti je tu podána charakteristika školy S. Rubinštejna, školy L. Vygotského, A. Leontjeva a A. Luriji, a posléze charakteristika gruzínské školy psychologie ustanovky. Z hlediska širší historie, zejména zániku SSSR, je to uzavřená kapitola. Z hlediska dějin ruské, gruzínské a dalších experimentálních psychologií v této geografické oblasti vývoj ovšem pokračuje, stejně jako vzájemné ovlivňování experimentální psychologií jiných zemí. Pro sledování této důležité oblasti rozvoje dnešní experimentální psychologie představuje uvedená kapitola vhodný historický základ.

Z hlediska širší historie uzavřenou se stala i závěrečná kapitola „Československá experimentální psychologie“. Je rozdělena na celkový přehled včetně zahraničních vlivů a na část o interfunkčním přístupu. Podle autorova názoru v knize vyjádřeného se ovšem v československé psychologii uplatňují i jiné přístupy, ale při historickém zpracování ve smyslu vyústění u nás se mu interfunkční přístup jeví jako nejvíce sjednocující v dané etapě psychologického výzkumu. Do části o interfunkčním přístupu jsou zahrnuty charakteristiky výzkumů vnímání, paměti a osobnosti, laterální preference, pozornosti a myšlení, emoci a výkonnosti, a posléze postojů v souvislosti se sociálním chováním. Je v každém případě užitečné, když konkrétní české

a slovenské výzkumy, probíhající namnoze ještě i v současnosti, jsou zde zařazovány do celkového vývoje experimentální psychologie a je tak ozřejmován jejich širší kontext a smysl. Tím se ovšem nastavuje neméně užitečné zrcadlo. Celá kniha tak slouží jako stimul pro rozvoj české a slovenské experimentální psychologie – bez ohledu na historickou uzavřenost jednoho širšího rámce – a pro jejich další vzájemnou spolupráci.

Kniha je doplněna podrobnou literaturou, rejstříky a českým, španělským a arabským shrnutím. Volba cizojazyčných rézumé jako by dokreslovala novátorský charakter práce, je však i praktická pro některé zahraniční studenty a z hlediska rozšiřování mezinárodních kontaktů. Práce lze využít vhodně i jako studijní příručku, i když rámec studijního textu výrazně překračuje. Autor v ní osvědčuje nové promyšlení dějin psychologie, v tomto případě především experimentální, a smysl pro postihování komplexu společenských, politických, technických, ekonomických, filozofických a dalších zprostředkujících vazeb. Tyto vazby jsou u dějin psychologie v důsledku povahy předmětu zřejmě složitější než u většiny ostatních vědních oborů. Lze si jen přát autorovy další nové práce z této důležité oblasti.

J. Janoušek

Schmitz E. (Hrsg)

RELIGIONSPSYCHOLOGIE

Hogrefe, Göttingen, 1992, 291 s.

Publikácia obsahujúca príspevky viacerých autorov (z Nemecka, Holandska, Švajčiarska, Belgicka); chce zaplniť značnú medzeru v nemeckej literatúre v tejto oblasti.

V úvode vydávateľ považuje psychológiu náboženstva za dôležitú súčasť empirickej vedy o náboženských zážitkoch a správaní ľudí.

A. Vergote v prvej kapitole vymedzuje vzťah náboženstva a psychológie. Vychádza z toho, že náboženstvo je špecifický kultúrny jav, ďalej symbolický systém, sociálna inštitúcia a subjektívny život. Psychológia náboženstva ako empirická veda nemá kompetenciu vypovedať o existencii a vlastnostiach nadprirodzeného. Autor kladie dôraz na dynamický aspekt religiozity (stávanie sa náboženským alebo nenáboženským).

Z hľadiska psychológie osobnosti E. Plaum ukazuje, že religiozita je vysoko individuálna záležitosť (diferenciálne aspekty pri modlitbe, mystických zážitkoch, obráteniach apod.). Popisuje viaceré polárne dimenzie religiozity a multidimenzionálny prístup pri výskume. Rozvádza zvnútornenú a vonkajškovú ako aj integrovanú individuálnu religiozitu. V tejto súvislosti preberá z literatúry známy vývojový model osobnej religiozity. Nevyhýba sa ani nežiadúcim účinkom náboženstva.

V tretej kapitole F. Oser a K. H. Reich rozo-

berajú štruktúrnogenetickú psychológiu náboženstva (zákonitosti religioznej ontogenézy). Popisujú jednotlivé životné fázy (štádia).

Vývin obrazu sveta a predstavy Boha u detí a mládeže na základe výskumu vo Švajčiarsku popísali R. L. Fetz, K. H. Reich a P. Valentin.

E. Schmitz sa venuje vzťahu náboženstva a zdravia. Popisuje doterajšie kontroverzné názory na túto problematiku ako i novšie empirické výskumy. Dôraz kladie na metaanalýzu doterajších výskumov, týkajúcich sa vzťahu religiozity a duševného zdravia (zvnútornená zbožnosť a životný štýl, náboženstvo ako pomoc pri zvládaní náročných situácií, ako kontrola socializácie, ako integračný faktor pri psychických poruchách, ako záťaž, ako terapia).

V ďalšej kapitole A. Dörr rozoberá religiozitu a depresiu, a to na základe dotazníkového výskumu. Pri vyššej depresii sa zistila menšia religiozita.

Výsledky sociologického výskumu v Holandsku o religiozite a skupinovej kultúre uvádza O. Schreuder. Ukazuje sa, že sociálne determinanty viery t.č. nemajú štruktúrny charakter. Dôležitejšia je komunikácia v spoločenstve. Na intenzitu kresťanskej viery vplyvajú najmä vek, konfesia a kultúrny konzervativizmus.

B. Garcis sa zamerá na vzťah náboženstva a kriminality. Vyše 60 % mladistvých väzňov nemalo v rodine žiadnu, alebo malo laxnú náboženskú výchovu. Autor podrobne popisuje možnosti pôsobenia kňaza vo väznici.

„Novými mládežníckymi náboženstvami“ sa zaoberajú E. Schmitz a F. Friebe. Tieto poskytujú psychológom bohatú výskumnú oblasť. Autori popisujú vznik týchto siekt, reakcie verejnosti, motívy konverzie. Oproti koncepciám o nedostatočnej starostlivosti o mládež autori postavili model zvládania problémov u mládeže. Celkove sa ukazuje, že členstvo v mládežníckych sektách je pre jedných uzdravujúce, pre iných má patogénny účinok.

Posledná kapitola sa venuje meraniu religiozity (E. Haub). Rozoberá sa tu teoretický konštrukt religiozita, metódy získavania údajov, jedno – a viac – dimenzionálne škály. Autor kritizuje takmer výlučné používanie dotazníkov, zanedbávanie teoretických základov empirického výskumu a prihovára sa za „kvalitatívny“ výskum.

Celkový charakter publikácie sa značne líši od niektorých amerických prác (pozri napr. našu poslednú recenziu knihy D. M. Wulffa). Nie sú tu tak podrobne rozoberané teoretické koncepcie, resp. význační autori z minulosti, ale dôraz je na konkrétnych výskumoch európskej populácie. Ide pritom o aktuálne otázky ontogenézy, osobnosti, duševného zdravia, kriminality, mládežníckych siekt apod. Cenná je aj kapitola o meraní religiozity. Chýba tu však integrujúca záverečná kapitola, zhrňujúca súčasný stav psychológie náboženstva a naznačujúca potrebné smery ďalšieho výskumu. Napriek tomu recenzovaná publikácia predstavuje najmä pre európske podmienky významný prínos.

M. Striženeč